

Presenting a Model for Cultivating Children’s Thinking Based on Islamic Epistemology in the Philosophy for Children Program

✉ **Mojgan Gheysari Ramazanian** / Ph.D. in the Philosophy of Education, Payam-e Noor University, Tehran, Iran
mj.queisari@gmail.com

Marjan Ma’soomifard / Associate Professor, Department of Educational Sciences, Payam-e Noor University, Tehran, Iran
dr.masoomifard@pnu.ac.ir

Sadegh Rezaee / Associate Professor, Department of Educational Sciences, Amin University, Tehran, Iran
sadeghrezaee61@apu.ac.ir

Mehdi Mahmoodi / Associate Professor, Department of Educational Sciences, Payam-e Noor University, Tehran, Iran

Received: 2024/06/29 - **Accepted:** 2024/10/01

mahmodi86@pnu.ac.ir

Abstract

This study aimed to present a model for cultivating children’s thinking based on Islamic epistemology within the Philosophy for Children program. The qualitative method and content analysis were utilized in the research. Data collection instruments included systematic literature reviews and semi-structured interviews. To determine the validity of the questionnaire, content and construct validity were assessed, while Cronbach’s alpha and composite reliability were used to measure reliability. The results confirmed the instrument’s validity and reliability. Data analysis was conducted through thematic analysis using MAXQDA software, encompassing basic, organizing, and global themes. Findings showed that cultivating children’s thinking in P4C, grounded in Islamic epistemology, comprises 159 indicators, 32 components, and 7 dimensions including 1. Moral development of the child and understanding value-based issues, 2. Fostering rational, logical, and rational thinking, 3. Intuitive and philosophical perspectives, 4. Enhancing political and economic understanding 5. Advancing epistemological and ontological comprehension 6. Disciplining and educating the child, and 7. Understanding theology. The model also emphasizes creating an open environment for discussion and critique, encouraging questioning and deep thinking, presenting Islamic philosophical issues in simple language, promoting critical thinking and multifaceted understanding, and nurturing abstract thinking abilities.

Keywords: cultivating children’s thinking, philosophy for children education, Islamic epistemology.

ارائه الگوی پرورش تفکر کودک

بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی در برنامه آموزش فلسفه برای کودکان

mj.qeisari@gmail.com

dr.masoomifard@pnu.ac.ir

sadeghrezaee61@apu.ac.ir

mahmodi86@pnu.ac.ir

مژگان قیصری رضانیان / ID / دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

مرجان معصومی‌فرد / دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

صادق رضایی / دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه امین، تهران، ایران

مهدی محمودی / دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۰۹ - پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۰

چکیده

این پژوهش با هدف ارائه الگوی پرورش تفکر کودک بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی در برنامه آموزش فلسفه برای کودکان انجام پذیرفت. روش پژوهش کیفی و بر حسب تحلیل محتوا بود. ابزار گردآوری داده، مرور سیستماتیک ادبیات و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بود. به‌منظور تعیین روایی پرسش‌نامه از روایی محتوایی و سازه، و برای محاسبه پایایی نیز از ضریب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی استفاده شد، که نتایج بیانگر روا و پایا بودن ابزار بود. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها، تحلیل مضمون شامل مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر با نرم‌افزار مکس کیودا بود. یافته‌ها نشان دادند که پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه برای کودکان بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی شامل ۱۵۹ شاخص، ۳۲ مؤلفه و ۷ بُعد «اخلاقی شدن کودک و فهم مباحث ارزشی»، «ایجاد تفکر عقلی، استدلالی و منطقی»، «دیدگاه شهودی و فلسفی»، «ارتقای درک سیاسی و اقتصادی»، «ارتقای درک معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی»، «تأدیب و تربیت کودک» و «درک خداشناسی» بود؛ همچنین شامل ایجاد فضای آزاد برای بحث و انتقاد، تشویق به پرسش و تفکر عمیق، ارائه مسائل فلسفه اسلامی به زبان ساده، ترغیب به تفکر انتقادی و درک چندگانه، و توجه به توسعه قدرت تفکر انتزاعی بود.

کلیدواژه‌ها: پرورش تفکر کودک، آموزش فلسفه برای کودکان، معرفت‌شناسی اسلام.

روش فلسفه در بحث درباره موضوع و مسائل، روش عقلی و فکری استدلالی است و دین اسلام نیز یکی از راه‌های فهم معانی و مقاصد خود را تعقل دانسته است. آیات و روایات بسیاری نیز بر حجیت عقل تأکید کرده‌اند و در هیچ مکتبی به اندازه اسلام به تجلیل و تکریم عقل و تفکر پرداخته نشده است. آیات و روایات فراوانی بر امر تفکر و تعقل تأکید ورزیده‌اند، مانند: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» (یوسف: ۲)؛ این قرآن مجید را ما به عربی فصیح فرستادیم؛ باشد که شما (به تعلیمات او) عقل و هوش یابید.

در پی تمایل به تغییر نگاه در زمینه تعلیم و تربیت، «فلسفه برای کودکان» به عنوان جنبش تربیتی نوظهور با هدف تقویت و بالا بردن مهارت استدلال، داور و قدرت تمیز در کودکان مطرح شد. «فلسفه برای کودک» موضوع نسبتاً جدیدی است و بیش از چهار دهه از طرح آن نمی‌گذارد. آموزش فلسفه برای کودکان یک اقدام آموزشی است که به بهبود تفکر کودکان می‌پردازد. این روش آموزشی یک روش تفکر مباحثه‌ای است که با ۲۵ قرن دیدگاه‌های فکری گوناگون ارتباط دارد. آرای که ماهیت علم، ویژگی یک زندگی خوب و پرورش خرد را مورد مطالعه قرار می‌دهند. سقراط راه فرار از جهل و نادانی را در خودشناسی می‌دانست و می‌کوشید که به دیگران در زمینه خودشناسی کمک کند. وی مسیر دانایی را در شناخت نادانی قرار داد. فلسفه به معنای علاقه‌مندی به خرد، بهترین راه برای پرورش عقلانیت است. در حدود نیم‌قرن پیش، درک این نکته لیپمن را وادار به تفکر درباره انجام دادن اصلاحاتی در نظام آموزش و پرورش کرد. او با مطالعه فعالیت‌های دیویی، ویگوتسکی، مید و ویتگنشتاین، تلاش کرد که با ترویج آموزش تفکر فلسفی به دانش‌آموزان، موضوع تفکر انتقادی، مستدل و منطقی را در آنها تقویت کند. لیپمن اعتقاد دارد، چنانچه کنجکاوی طبیعی کودکان و میل آنان به دانستن درباره جهان را با فلسفه مرتبط کنیم، می‌توانیم کودکان را به متفکرانی تبدیل کنیم که بیش‌ازپیش نقاد و در کنار آن انعطاف‌پذیر و مؤثر باشند. همچنین وی بیان می‌کند: «تفکر فلسفی به معنای صرف تفکر و استدلال محض نیست؛ بلکه مستلزم تفکر درباره تفکر است». این پارادایم فکری توسط متیو لیپمن در اواخر سال‌های ۱۹۶۰ مطرح شد. از نظر لیپمن، هدف اصلی این برنامه، کمک به کودکان است تا چگونه فکر کردن را بیاموزند. لیپمن اهداف برنامه آموزش فلسفه برای کودکان را به صورت ذیل دسته‌بندی می‌کند: بهبود و توانایی تعقل، پرورش خلاقیت، رشد فردی و میان‌فردی، پرورش و درک اخلاقیات، پرورش توانایی مفهوم‌یابی در تجربه. فلسفه برای کودکان - که با نام کوتاه «فبک» نوشته می‌شود - عنوان برنامه‌ای است که یکی از فلاسفه معاصر به نام متیو لیپمن آن را طراحی کرده است. بر همین اساس شاخه جدیدی از فلسفه متولد شد که «فلسفه برای کودکان» نام گرفت. بنابراین برنامه فلسفه برای کودکان در سال ۱۹۶۹ طراحی و اجرا شد و در دیگر کشورها نیز مورد استقبال قرار گرفت و هم‌اکنون در ۱۳۰ کشور جهان عملاً در جریان است. لیپمن با اجرای این برنامه کوشید که فلسفه را به جایگاه واقعی خویش - آن‌گونه که سقراط مدنظر داشت - بازگرداند. به نظر او، فلسفه صرفاً ویژه بزرگسالان نیست و کودکان نیز می‌توانند آن را انجام دهند. او فلسفه را در معنای فلسفه‌ورزی به کار برد؛ کاری که کودکان می‌توانند آن را انجام دهند و به طور ذاتی مستعد انجام آن هستند (قیصری رضانیان و همکاران، ۱۴۰۲). وی در کتب و مقالات

پر شمار خود بسیار کوشیده است نشان دهد که این جنبش، علاوه بر داشتن منافع عملی، به‌ویژه در زمینه ارتقا و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان مؤثر است و نیز در نظریه تربیتی جای دارد (مرعشی و همکاران، ۱۳۸۹).

بنابراین معرفت‌شناسی اسلامی با رویکرد جامع‌تری به بحث دانش و شناخت می‌پردازد و فراتر از دیدگاه‌های صرفاً شناختی یا سازه‌گرایانه است. این رویکرد بر استقلال نسبی واقعیت از انسان، امکان دستیابی به حقیقت، و وجود معیارهایی برای احراز حقیقی بودن گزاره‌ها تأکید می‌کند؛ همچنین دانش را محصول نگاه واقع‌گرای سازه‌گرایانه و یادگیری را فرایند استقلال‌یابی می‌داند و تفکر عملی را دارای سه مؤلفه شناختی، میلی و ارادی می‌شناسد. این چهارچوب معرفت‌شناختی اسلامی نگرشی جامع‌تر به انسان و فرایند کسب دانش ارائه می‌دهد که توجه به ابعاد میلی و ارادی در کنار جنبه‌های شناختی را مدنظر قرار می‌دهد (بهروزی نیک، ۱۴۰۱).

چنان‌که گفته شد، معرفت‌شناسی یکی از موضوعات مهم فلسفه معاصر است که ذهن بسیاری از اندیشمندان را به خود مشغول کرده است. معرفت‌شناسی به توضیح چگونگی فکر کردن ما می‌پردازد و به ما در تشخیص درست از نادرست و ارزیابی مناسب واقعیت کمک می‌کند. در واقع، داشتن یک معرفت‌شناسی درست، افراد را قادر به تشخیص حقیقت از خطا می‌سازد. پیامدهای معرفت‌شناسی برای همه بسیار روشن و آشکار است؛ به این معنا که افراد هرچه از معرفت‌شناسی درست‌تری برخوردار باشند، به همان میزان می‌توانند واقعیت را بهتر درک کنند. پس از این توضیح کوتاه درباره معرفت‌شناسی، اکنون به بررسی منابع معرفت‌شناختی پرداخته می‌شود.

با توجه به افزایش دسترسی کودکان به شبکه‌های اجتماعی و محتوای برخط، به‌ویژه در دوران شیوع ویروس کووید-۱۹ که آموزش برخط گسترش یافت، یادگیری مهارت‌های تفکر انتقادی برای کودکان امری ضروری است. تحقیقات نشان می‌دهند که تفکر انتقادی نه تنها بر افزایش خلاقیت کودکان تأثیر می‌گذارد، بلکه می‌تواند به توسعه ویژگی‌هایی مانند کنجکاوی، انعطاف‌پذیری و پویایی ذهن نیز منجر شود. این مهارت‌ها به کودکان کمک می‌کند که با توجه به محتوای برخط که بر آنها تأثیر می‌گذارد، بتوانند درستی و نادرستی اطلاعات را ارزیابی کنند و تصمیم‌های هوشمندانه‌تری بگیرند. والدین و مربیان باید به اهمیت آموزش تفکر انتقادی به کودکان توجه داشته باشند و در این زمینه برنامه‌های آموزشی مناسب را در نظر بگیرند. این امر می‌تواند به‌طور قابل توجهی در حفظ سلامت روان و افزایش تاب‌آوری کودکان در مواجهه با محتوای برخط مؤثر باشد (برهمن و خدابخشی صادق‌آبادی، ۱۳۹۶). بر این اساس، مهم‌ترین کاربردهای تفکر انتقادی در زندگی کودکان عبارت است از:

- توانایی تشخیص پیشنهاد اطلاعات سالم از پیشنهادهای و اطلاعات ناسالم؛

- امکان تشخیص و ارزیابی اطلاعات اساسی برای یک تصمیم‌گیری؛

- توانایی تشخیص واقعیت‌ها و محدود نشدن به حدس و گمان؛

- امکان پیش‌بینی پیامدهای اعمال و رفتارهای خود قبل از انجام آن.

مجموعه این توانایی‌ها موجب می‌شود که کودکان در نوجوانی و جوانی از آسیب‌های روانی و اجتماعی، مانند بزهکاری، بی‌بندوباری، اعتیاد، فرار از منزل، فرار از مدرسه، خشونت، بی‌توجهی به قوانین و مقررات و... به‌نسبت بیشتری مصون بمانند.

در همین زمینه، محمدی (۱۳۹۷) در پژوهش خود مبنی بر ارائه الگویی از برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر اساس مبنای اسلامی، به این نتایج دست یافت که باید سعی شود استدلال، تمییز و داوری را از کودکی به افراد آموزش داد؛ به طوری که این افراد به این توانایی برسند که تا حد امکان خودشان برای خودشان تفکر کنند و برای خودشان تصمیم بگیرند و بهترین‌ها را گزینش و انتخاب کنند و در یک کلام، به توانایی خود در زمینه یادگیری دست یابند. عنابستانی (۱۳۹۷) در پژوهش خود به این نتیجه رسید که ویژگی‌های فضای مجازی همچون پویایی زمان، فشرده‌گی مکان، تکثر و تنوع عددی، پیوستگی و یکپارچگی، پوشیده بودن و... از جمله اموری است که می‌تواند در زمینه آموزش فلسفه اسلامی نقش تأسیسی یا تسهیلی داشته باشد. محمدیان و فرقدانی (۱۳۹۷) نیز در پژوهش خود نشان دادند که آموزش فلسفه برای کودکان موجب کاهش معنادار سرزنش خود و افزایش معنادار خودگردانی تحصیلی در گروه آزمایش شده است. اعتصامی و شفیع‌آبادی (۱۴۰۱) به این نتایج دست یافتند که رویکرد فرایندی آموزش فلسفه برای کودک بر راهبردهای خودتنظیمی و اشتیاق تحصیلی دانش‌آموزان تأثیر معناداری دارد. ایرانشاهی و همکاران (۱۳۹۶) نیز در پژوهشی کمی در زمینه اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان بر تربیت شهروندی دانش‌آموزان به این نتیجه رسیده‌اند که فلسفه برای کودکان برنامه‌ای است که با هدف آموزش استدلال و مهارت‌های تفکر به کودکان ارائه شده است و سعی دارد بتواند تأثیری مثبت و ارزشمند بر چگونگی تفکر کودکان و نوجوانان داشته باشد. ترمات در پژوهشی به بررسی فلسفه برای کودکان در تدریس تفکر پرداخته که در مجله فلسفه برای کودکان منتشر شده است (Termaat, 2023). این پژوهش به بررسی تأثیر آموزش فلسفه در یادگیری و افزایش قدرت تحلیل و تعلیم در کودکان پرداخته است. در واقع این پژوهش به صورت کیفی به تبیین تأثیر آموزش فلسفه بر میزان یادگیری کودکان پرداخته است. ایشکلار و اوزتورک در پژوهشی به صورت مستقل به بررسی دیدگاه معلمان دبستان درباره کتاب‌های فلسفه تهیه‌شده برای کودکان پرداخته‌اند (Işıklar & Öztürk, 2022). در واقع این پژوهش به بررسی برخی نقدها و چالش‌های موجود در کتب فلسفه پرداخته است. لون نیز به صورت مستقل، پژوهشی را با عنوان «بررسی بازسازی در فلسفه برای کودکان» انجام داده است (Lone, 2022). در این پژوهش نویسنده به تبیین تأثیر برخی تغییرات و تجددگرایی در مباحث و آموزش فلسفه به کودک پرداخته است.

مهم‌ترین چالش و دغدغه این پژوهش، عدم قدرت تفکر، نداشتن قدرت «نه» گفتن، عدم قدرت انتخاب درست، تسلیم بودن در برابر تهاجم‌های فرهنگی، عدم تحرک جسمی و فکری، و نداشتن قدرت مطالبه‌گری در کودکان است. فلسفه برای کودکان (فَبَک) که به طور وسیع مورد توجه دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت قرار گرفته، یکی از راه‌های آموزش تفکر به کودکان است که به رشد مهارت‌های استدلال، خودمراقبتی، و انواع تفکر انتقادی و خلاق از اوایل کودکی کمک می‌کند. بنابراین به نظر می‌رسد که از ابتدای تولد کودک باید با بهترین شیوه ممکن و با آموزش‌های مفید به کودکان، ضمن ایجاد تفکر انتقادی و سازنده در آنها، توجه داشتن به معرفت و شریعت دینی و اسلامی را به آنان آموخت. این پژوهش بر آن است که به بررسی و ارائه الگوی پرورش تفکر کودک بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی در برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بپردازد. بنابراین دغدغه این پژوهش این است که

چگونه می‌توانیم کودکانی منتقد و متفکر به‌همراه معرفت و تربیت اسلامی داشته باشیم. به‌نظر می‌رسد که آموزش فلسفه باعث پرورش تفکر، تحلیل و هوش کودک می‌شود و این خود زمینه‌ساز ابتکار، نوآوری و خلاقیت در آنهاست. این مهم زمانی مفیدتر واقع می‌شود که همراه با شناخت و معرفت اسلامی باشد. در واقع هدف از این پژوهش و نتایج حاصل از آن می‌تواند کمک به تدوین‌گران و مؤلفان کتب درسی ابتدایی در جهت ارتقای مطالب درسی و هر چه بیشتر کردن محتوای فلسفی، تحلیلی و انتقادی این کتب و اسلامی شدن آنها باشد.

روش پژوهش

روش پژوهش برحسب هدف کاربردی، برحسب نوع داده کیفی، برحسب زمان گردآوری داده مقطعی، و برحسب روش گردآوری داده‌ها یا ماهیت و روش پژوهش تحلیل محتواست. جامعه آماری این پژوهش مشتمل بر دو بخش زیر است:

الف) اساتید دانشگاه‌های استان تهران در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ طبق ملاک‌های ورود: ۱. دارا بودن حداقل پانزده سال سابقه تدریس و تحصیل مرتبط با موضوع؛ ۲. دارای مدرک دکتری تخصصی و عضو هیئت علمی در رشته‌های فلسفه تعلیم و تربیت، علوم تربیتی، علوم دینی و...؛ ۳. تخصص و تجربه کافی در زمینه فلسفه تعلیم و تربیت، علوم تربیتی، علوم دینی و...، نظیر تدوین مقاله، کتاب، طرح پژوهشی و...؛

ب) صاحب‌نظران کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و مسئولان ذی‌ربط آموزش و پرورش مطابق با ملاک‌های ورودی: ۱. دارا بودن حداقل ده سال سابقه کار مرتبط با موضوع؛ ۲. حداقل دارای مدرک کارشناسی ارشد در رشته‌های فلسفه تعلیم و تربیت، علوم تربیتی، علوم دینی و...؛ ۳. تخصص و تجربه کافی در زمینه فلسفه تعلیم و تربیت، علوم تربیتی، علوم دینی و...، نظیر تدوین مقاله، کتاب، طرح پژوهشی و...؛

در این پژوهش از روش نمونه‌گیری غیرتصادفی از نوع هدفمند برای انتخاب مصاحبه‌شونده‌ها و بر اساس ملاک‌های ورود در پژوهش استفاده شد. در این روش، انتخاب موارد نمونه توسط پژوهشگر با توجه به هدف‌های مطالعه و ماهیت تحقیق صورت گرفته است. لازم به ذکر است که در این پژوهش، شانزده مصاحبه‌شونده با توجه به اصل اشباع در نظر گرفته شد؛ یعنی مصاحبه‌شونده‌های شماره ۱۷ و ۱۸ کد جدیدی به مصاحبه‌ها اضافه نکردند و مصاحبه متوقف شد.

ابزار گردآوری داده‌ها چنین بوده است: در قسمت مرور سیستماتیک اطلاعات، داده‌ها از طریق مطالعه کتب، نشریات، منابع اینترنتی و پایگاه‌های اطلاعاتی جمع‌آوری شد و پس از انتخاب منابع، به تهیه، فیش‌برداری و ترجمه متون مورد نظر در خصوص آثار اخوان‌الصفاء، شیخ‌الرئیس، ملاصدرا، مطهری، ابن‌خلدون، خواجه نصیرالدین طوسی و غزالی اقدام گردید. حاصل این بخش، مشخص کردن شاخص‌های پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه برای کودکان بر مبنای معرفت‌شناسی اسلام و بر اساس مبانی نظری و پیشینه پژوهش است. همچنین در قسمت مصاحبه، از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته استفاده شد. در مصاحبه‌های انفرادی با مصاحبه‌شوندگان، برای بررسی مقدماتی یازده سؤال مطرح شد که این سؤال‌ها برگرفته از موضوع، الگو و اهداف پژوهش بود. علاوه بر سؤال‌های زیر، پژوهشگر برای درک تجارب شرکت‌کنندگان، در حین مصاحبه سؤال‌های فرعی دیگری نیز در کنار هر سؤال مطرح کرد.

جدول ۱. سؤال‌های مصاحبه با خبرگان

ردیف	سؤال
	با توجه به دیدگاه اخوان‌الصفاء در زمینه فلسفه و آموزش فلسفه، به نظر شما آموزش مباحث ابتدایی فلسفه به کودکان تا چه میزان بر اخلاقی شدن کودک و فهم مباحث ارزشی تأثیر گذار بوده است؟
	با استناد به روش و دیدگاه شیخ‌الرئیس، به نظر شما آموزش مباحث ابتدایی فلسفه چه تأثیری بر ایجاد تفکر عقلی، استدلالی و منطقی کودک دارد؟
	با استناد به دیدگاه ملاصدرا، به نظر شما تدریس مباحث فلسفی برای کودکان تا چه میزان در ایجاد دیدگاه شهودی و فلسفی تأثیر گذار است؟
	با استناد به دیدگاه مطهری، به نظر شما تدریس مباحث فلسفی به کودک چه تأثیری بر ارتقای درک سیاسی و اقتصادی در کودک دارد؟
	با استناد به دیدگاه ابن‌خلدون، به نظر شما تدریس مباحث فلسفی به کودک چه تأثیری بر ارتقای درک معرفت‌شناسی اسلامی و هستی‌شناسی در کودک دارد؟
	با استناد به دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی، به نظر شما تدریس مباحث فلسفی به کودک چه تأثیری بر تأدیب و تربیت در کودک دارد؟
	با استناد به دیدگاه غزالی، به نظر شما تدریس مباحث فلسفی به کودک چه تأثیری بر درک خداشناسی در کودک دارد؟
	چنانچه بخواهیم فلسفه را به کودکان آموزش دهیم، برای پرورش تفکر کودک، چه ویژگی‌هایی باید مورد توجه قرار گیرد؟
	از منظر معرفت‌شناسی اسلامی، پرورش تفکر کودکان بر مبنای آموزش فلسفه از چه نقاط قوتی برخوردار است؟
	از منظر معرفت‌شناسی اسلامی، پرورش تفکر کودکان بر مبنای آموزش فلسفه دارای چه نقاط ضعفی است؟

پژوهشگر پس از هماهنگی‌های لازم، در محل کار مصاحبه‌شونده حضور یافت و با استفاده از دستگاه ضبطصوت و با کسب اجازه از مصاحبه‌شونده، مکالمات مصاحبه را ضبط کرد تا کدها را استخراج کند. البته این عمل بعد از هر بار مصاحبه صورت گرفت و پژوهشگر در مصاحبه ۱۷ و ۱۸ دریافت که کد جدیدی به کدهای قبلی اضافه نشد؛ بنابراین فرایند مصاحبه را با مصاحبه‌شونده بعدی ادامه نداد. البته به‌جز پژوهشگر، یک متخصص آمار و یکی از اساتید دانشگاه درباره کدها نظر دادند. در حین مصاحبه، به جمع‌آوری نظرات درباره ارائه الگوی پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه بر مبنای معرفت‌شناسی اسلام پرداخته و عوامل اصلی بررسی و نهایی شد. شایان ذکر است که مدت زمان انجام مصاحبه سی تا نود دقیقه بود.

همچنین روش تحلیل داده‌ها در بخش کیفی کدگذاری نظری برگرفته از روش تحلیل مضمون با نرم‌افزار مکس کیودا بود.

یافته‌های پژوهش

برای جمع‌آوری داده‌های بخش کیفی با شانزده نفر از صاحب‌نظران و خبرگان مطلع و مسلط به موضوع پژوهش مصاحبه شد. فهرست کلیه مفاهیم استخراج‌شده از مبانی نظری و تکنیک مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. دسته‌بندی و نام‌گذاری کلیه مضامین استخراج‌شده از مرور سیستماتیک ادبیات و مصاحبه با خبرگان جهت شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد

پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه

سازه	مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	آثار فلاسفه	کد مصاحبه‌شوندگان	فراوانی	
پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه بر مبنای معرفت‌شناسی اسلام	اخلاقی شدن کودک و فهم مباحث ارزشی	آموزش ارزش‌های اسلامی	آشنایی با مفاهیم اصلی	اخوان‌الصفا	-----	۱	
			ارائه نمونه‌های عملی	-----	I3,I6,I12	۳	
			روش‌های تحقق ارزش‌ها	-----	I5,I6, I10	۳	
			توسعه مهارت‌ها و فرهنگ‌های اسلامی	-----	I2, I14	۲	
			تربیت انسانی	اخوان‌الصفا	I1,I7,I11	۴	
			مطالعه منابع انسانی	اخوان‌الصفا	I2,I11,I13	۴	
			تفکر و تحلیل	-----	I3,I6,I8	۳	
	فهم مضامین اسلامی	مشارکت در گروه‌های مطالعاتی	توجه به سازوکارهای تفسیری	مشارکت در گروه‌های مطالعاتی	-----	I4,I5,I10	۳
				مشاوره از مراجع تقلید	اخوان‌الصفا	-----	۱
				مطالعه منابع انسانی	-----	I6,I8,I12,I5	۴
				استفاده از روش‌های تفسیری	ابن‌خلدون	I7, I9, I11	۴
				بررسی تاریخچه و سیر تکامل مفاهیم	-----	I3,I6,I9,I16	۴
				مشارکت در گروه‌های مطالعاتی	-----	I4,I5,I16	۳
				استفاده از مشاوره	-----	I13,I10,I11	۳
الهام از شخصیت‌های اسلامی	تأمل در زندگی شخصیتهای اسلامی	تحلیل نظری شخصیت‌های اسلامی	مطالعه زندگی‌نامه شخصیت‌های اسلامی	-----	I1,I4,I6,I13	۴	
			تأمل در مفاهیم اسلامی	-----	I2,I3,I11	۳	
			تحلیل نظری شخصیت‌های اسلامی	اخوان‌الصفا	I3,I7,I11	۴	
			مشارکت در مجامع علمی و فرهنگی	-----	I5,I15,I4	۳	
			اقتدا و پیروی	-----	I1,I7,I12	۳	
			معرفت در مورد مفاهیم دینی	-----	I8,I9,I13	۳	
			روش‌های آموزش عبادات	-----	I1,I10,I15	۳	
آموزش و توجه به عبادات	درک معانی و مفاهیم عبادات	ارتقای مهارت‌های	درک معانی و مفاهیم عبادات	-----	I3,I16,I11	۳	
			ارتقای مهارت‌های	-----	I5,I10,I15	۳	

			عبادی					
۴	I2,I8,I14,I12	-----	تأمل در ارتباط عبادات با زندگی					
۴	I2,I3,I11	شیخ‌الرئیس	آموزش ارزش‌ها و اصول اخلاقی	رسیدگی به رفتارها و اخلاقیات				
۴	I4,I8,I9	ابن‌خلدون	توجه به معرفت‌شناسی اخلاقی					
۴	I10, I12, I13	اخوان‌الصفا	تربیت اخلاقی					
۴	I1,I4,I7	ملاصدرا	مسئولیت‌پذیری اخلاقی					
۵	I6,I8,I12,I5	ابن‌خلدون	وجود روحیه خدمت	تشویق به مشارکت و خدمت به دیگران				
۴	I3,I6,I8	اخوان‌الصفا	تشویق به احساس همبستگی					
۴	I4,I10,I11	غزالی	ترویج اخلاق خیرخواهانه					
۴	I8,I11,I13	ملاصدرا	توسعه ارتباط انسانی					
۴	I12,I9,I11,I15	-----	تربیت انسان بر اساس معرفت					
۴	I10,I6,I14	شیخ‌الرئیس	تشویق به تفکر و تدبیر	توجه به اهمیت عقل	ایجاد تفکر عقلی، استدلالی و منطقی			
۳	I15,I2,I9	-----	ترویج دانتن و علم					
۱	-----	شیخ‌الرئیس	ارزش قرآن و حدیث					
۳	I13,I10,I1	-----	توجه به اندیشه و عقلانیت					
۴	I2, I4, I9	غزالی	ترویج مبانی منطقی					
۴	I10, I13, I15	ملاصدرا	تشویق به تحلیل و بررسی					
۴	I7, I9, I11	اخوان‌الصفا	احترام به انسان به‌عنوان مخلوق عقلانی					
۴	I3,I4,I14	شیخ‌الرئیس	توجه به تحلیل منطقی			آموزش منطق		
۳	I12,I11,I6	-----	توجه به استدلال قوی					
۲	I16,I7	-----	ترویج استفاده از منطق در بررسی مسائل دینی					
۴	I7, I9, I12	اخوان‌الصفا	توجه به اصول منطقی قرآن و حدیث					
۵	I6,I8,I12,I5	ابن‌خلدون	ترویج احترام به قواعد و اصول منطقی					
۴	I6, I8, I11	غزالی	توجه به منطق در فهم و تفاسیر دینی					
۳	I2,I5,I14	-----	تشویق به پرسش و بحث	تشویق به پرسش و تفکر				
۳	I3,I4,I11	-----	ترویج ارزش‌های عقلانیت					

۴	I6,I8,I12,I5	-----	توجه به روش‌های تفکر اسلامی			
۴	I1,I4,I6,I13	-----	تشویق به مطالعه و تحقیق			
۴	I5, I9, I12	خواجه نصیرالدین طوسی	ترویج احترام به متفکران و علما			
۴	I4, I8, I10	ابن خلدون	توجه به تفسیر عقلانی از مفاهیم دینی	آموزش تفکر نقادانه		
۴	I5, I10, I13	غزالی	تشویق به بررسی منابع اسلامی			
۴	I10, I11, I15	اخوان الصفا	ترویج ارزش‌های عدالت و انصاف			
۴	I3,I7,I11	ملاصدرا	تشویق به استدلال منطقی			
۳	I4,I5,I16	-----	توجه به تفکر دینی در زمینه‌های مختلف			
۴	I6, I10, I14	ملاصدرا	تحلیل متون قرآنی	آشنایی با منابع اسلامی		
۴	I4, I8, I10	خواجه نصیرالدین طوسی	مفاهیم عرفانی			
۴	I2,I3,I11	ابن خلدون	مطالعه منابع فقهی			
۴	I8, I9, I15	شهید مطهری	اهمیت علم و دانش در قرآن	توجه به نقش علم و دانش		
۵	I6,I8,I12,I5	اخوان الصفا	احترام به عالمان و دانشمندان			
۴	I3,I7, I9	خواجه نصیرالدین طوسی	تشویق به کسب علم			
۳	I5,I15,I4	-----	الهام از درس‌ها و توصیه‌های انبیا و پیامبران	تأکید بر معرفت از طریق تجربه	دیدگاه شهودی و فلسفی	
۳	I1,I7,I16	-----	مفهوم «فطرت» و تجربه در اسلام			
۳	I2,I3,I11	-----	اهمیت قرآن و حدیث به عنوان معرفت تجربی			
۴	I8,I9,I13	ملاصدرا	توجه به مبانی ایمانی	اهمیت تفکر فلسفی در معرفت‌شناسی		
۱	-----	ملاصدرا	بررسی دیدگاه‌های فلسفی متعدد			
۴	I3,I16,I11	اخوان الصفا	رویکردهای اخلاقی و عرفانی			
۱	-----	ملاصدرا	تأمل در آثار فلسفی و ادبی			
۵	I2,I8,I14,I12	شهید مطهری	عدالت	نقش حکمت در معرفت‌شناسی		
۵	I3,I6,I9,I16	اخوان الصفا	مشارکت مردم			
۵	I12,I9,I11,I15	ملاصدرا	توسعه اقتصادی			

۳	I10,I6,I14	-----	حفظ حقوق اجتماعی			
۳	I15,I2,I9	-----	حفظ حقوق بشر			
۴	I2,I3,I11	این‌خلدون	حفظ امنیت			
۴	I1,I4,I13	اخوان‌الصفاء	ترویج فرهنگ اسلامی			
۱	-----	ملاصدرا	اخلاق	نقش آیات قرآن و روایات اسلامی		
۴	I13,I10,I11	ملاصدرا	عبادت			
۳	I3,I4,I14	-----	دانشی			
۳	I12,I11,I16	-----	معاملات			
۲	I16,I7	-----	اجتماع			
۴	I3, I9, I5	اخوان‌الصفاء	عدالت			
۴	I3, I6, I9	غزالی	توبه			
۴	I11,I14,I16	خواجه نصیرالدین طوسی	تأکید بر معرفت به خدا	تأکید بر دعوت به تفکر و اندیشه		
۴	I5, I8, I12	غزالی	تأکید بر تفکر در آیات قرآن			
۴	I8,I9,I13	شهید مطهری	تأکید بر ارتباط علم و دین			
۳	I1,I10,I15	-----	تأکید بر تفکر در روایات اسلامی			
۴	I4, I9, I12	اخوان‌الصفاء	تأکید بر تفکر در فلسفه اسلامی			
۴	I2,I5,I14	شهید مطهری	عدل الهی			
۳	I3,I4,I11	-----	توجه به حقوق دیگران			
۵	I6,I8,I12,I5	شهید مطهری	توجه به مساوات			
۴	I1,I4,I6,I13	-----	توجه به عدم تبعیض			
۳	I5,I15,I4	-----	توجه به حقوق انسان			
۴	I9, I10, I15	غزالی	توجه به توازن			
۱	-----	شهید مطهری	توجه به نظرات و پیشنهادهای دیگران	مشارکت و شورا		
۳	I2,I3,I11	-----	توجه به نظرات مختلف			
۳	I3,I7,I11	-----	توجه به شورا			
۳	I4,I5,I16	-----	توجه به مشارکت			

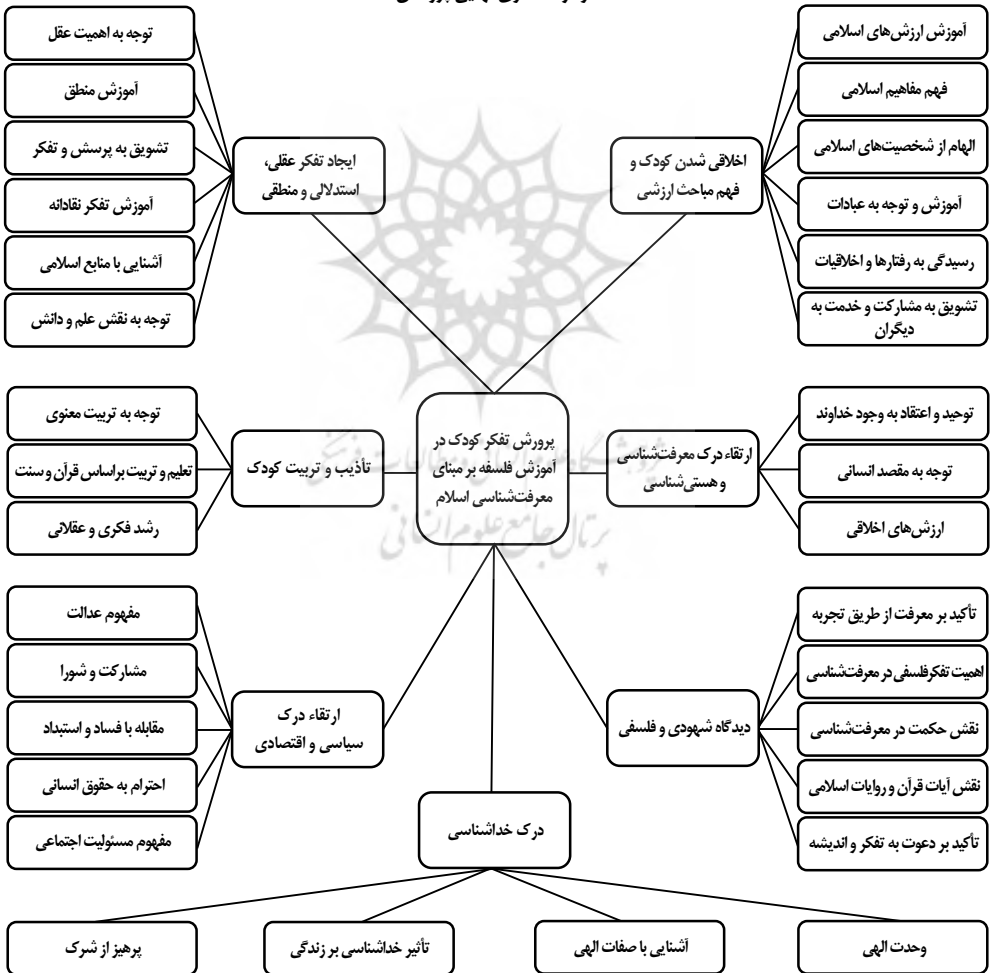
			عمومی			
۱	-----	شهید مطهری	توجه به عدالت	مقابله با فساد و استبداد		
۴	I8, I10, I16	غزالی	توجه به شفافیت			
۴	I5, I10, I15	شهید مطهری	توجه به نظارت			
۴	I2, I8, I14, I12	-----	توجه به امانت			
۴	I8, I13, I15	خواجه نصیرالدین طوسی	توجه به مسئولیت			
۳	I1, I7, I14	-----	توجه به حقوق زنان	احترام به حقوق انسانی		
۳	I2, I3, I11	-----	توجه به حقوق کودکان			
۳	I10, I15	اخوان الصفا	توجه به حقوق مسلمانان و غیر مسلمانان			
۴	I1, I4, I8	شهید مطهری	توجه به حقوق اقلیت‌ها			
۴	I7, I9, I11	ابن خلدون	توجه به حقوق بشر در جنگ			
۴	I5, I6, I9	شهید مطهری	توجه به حفظ محیط زیست	مفهوم مسئولیت اجتماعی		
۴	I13, I15, I16	اخوان الصفا	توجه به حقوق شهروندان			
۵	I3, I6, I9, I16	ابن خلدون	عظمت و قدرت خدا	توحید و اعتقاد به وجود خداوند	ارتقای درک معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی	
۵	I12, I9, I11, I15	ابن خلدون	عدالت خدا			
۳	I10, I6, I14	-----	رحمت و حکمت خدا			
۴	I15, I2, I9	ابن خلدون	توکل به خدا			
۴	I2, I3, I8	اخوان الصفا	پایبندی به دین			
۱	-----	ابن خلدون	توجه به خداوند	توجه به مقصد انسانی		
۳	I13, I10, I11	-----	توجه به رسالت پیامبران			
۳	I3, I4, I14	-----	توجه به قرآن			
۱	-----	ابن خلدون	توجه به عدالت و محبت			
۳	I16, I7	خواجه نصیرالدین طوسی	توجه به عمل و عبادت			
۴	I1, I9, I10	شهید مطهری	توجه به توحید و وحدت	ارزش‌های اخلاقی		
۱	-----	ابن خلدون	خیرخواهی			
۳	I3, I4, I11	-----	تواضع			
۳	I8, I10, I15	غزالی	بخشش			
۴	I4, I8, I10	اخوان الصفا	استقامت			
۴	I5, I8, I9	ابن خلدون	تلاش برای بهبود جامعه			
۴	I6, I10, I13	غزالی	صداقت			
۵	I6, I8, I12, I5	ابن خلدون	توجه به آثار اخلاقی			
۵	I1, I4, I6, I13	ابن خلدون	توجه به رفتار صالح	توجه به تربیت معنوی	تأدیب و تربیت کودک	
۴	I5, I15, I14	خواجه نصیرالدین	توجه به مردم و رفتاری			

		طوسی	بدون اغراق و تکبر		
۴	13,17,111	خواجه نصیرالدین طوسی	تعلیم و تربیت بر پایه آموزش مبانی دینی، احکام و اخلاق اسلامی	تعلیم و تربیت بر اساس قرآن و سنت	
۴	14,15,116	خواجه نصیرالدین طوسی	ترویج فرهنگ دینی		
۴	18,19,113	ابن خلدون	ترویج عدالت در رفتار با دیگران، به‌منظور ارتقای ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی		
۴	11,110,115	ابن خلدون	ترویج همدلی		
۴	13,116,111	ابن خلدون	پایبندی به وعده‌ها و عهدهای داده‌شده		
۴	12, 18, 19	غزالی	ترویج همکاری و تعاون		
۴	11, 18, 111	اخوان الصفا	تحلیل و انتقاد سازنده	رشد فکری و عقلانی	
۴	110, 111, 115	شهید مطهری	ترویج خلاقیت، ابتکار و نوآوری، به‌منظور شکوفایی فردی و جامعه‌ای		
۴	14, 18, 110	خواجه نصیرالدین طوسی	ترویج اندیشه‌های پژوهشی و علمی		
۴	14, 16, 19	اخوان الصفا	ترویج اندیشه‌های منطقی و روش‌های استدلال		
۴	12, 13, 17	غزالی	اندیشه‌های فلسفی و تفکر عمیق		
۴	15,110,115	غزالی	عبودیت	وحدت الهی	درک خداشناسی
۴	16,18,112,15	-----	اخلاص		
۱	-----	غزالی	استماع و اطاعت		
۱	15,115,14	غزالی	تلاش برای رضایت خدا		
۳	12,13,111	-----	تفکر و تدبیر در آثار خلقت	آشنایی با صفات الهی	
۳	13,17,111	-----	مطالعه قرآن و سنت		
۳	14,15,116	-----	ترویج محبت و عشق به خدا		
۳	18,19,113	-----	ارتباط با خالق	تأثیر خداشناسی بر زندگی	
۴	11,110,115	غزالی	تعیین هدف در زندگی		
۴	11, 19, 110	اخوان الصفا	تحمل در برابر دشواری‌ها		
۳	11,17,115	-----	تسلیم به قضا و قدر		
۴	13, 18, 112	خواجه نصیرالدین	اعتقاد به وجود خدا		

		طوسی		پرهیز از شرک
۴	I6, I9, I10	خواجه نصیرالدین طوسی	پرهیز از تصویرسازی	
۴	I5, I11, I13	شهید مطهری	پرهیز از اعتقاد به قوانین غیر الهی	
۴	I1, I6, I8	اخوان الصفا	پرهیز از تعصب و تفرقه	
۴	I7, I9, I13	غزالی	پرهیز از تکبر و خودپرستی	
۴	I7, I9, I12	شهید مطهری	پرهیز از استعانت از غیر خدا	

در نهایت بر اساس شاخص‌ها و مؤلفه‌های شناسایی شده بر اساس مستندات پژوهشی و مصاحبه با خبرگان، الگوی مفهومی پژوهش به صورت شکل زیر ارائه می‌شود:

نمودار ۱. الگوی نهایی پژوهش

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد الگوی پرورش تفکر کودک بر هفت بعد اصلی تأکید دارد که هر یک از ابعاد آن اهمیت خاص خود را دارند و می‌توانند تأثیری بر الگوی آموزش فلسفه برای کودکان بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی داشته باشند. این ابعاد عبارت‌اند از:

۱. «اخلاقی شدن کودک و فهم مباحث ارزشی» (آموزش ارزش‌های اسلامی، فهم مفاهیم اسلامی، الهام از شخصیت‌های اخلاقی، آموزش و توجه به عبادات، رسیدگی به رفتارها و اخلاقیات، و تشویق به مشارکت و خدمت به دیگران)؛
 ۲. «ایجاد تفکر عقلی، استدلالی و منطقی» (توجه به اهمیت عقل، آموزش منطق، تشویق به پرسش و تفکر، آموزش تفکر نقادانه، آشنایی با منابع اسلامی و توجه به نقش علم و دانش)؛
 ۳. «دیدگاه شهودی و فلسفی» (تأکید بر معرفت از طریق تجربه، اهمیت تفکر فلسفی در معرفت‌شناسی، نقش حکمت در معرفت‌شناسی، نقش آیات قرآن و روایات اسلامی و تأکید بر دعوت به تفکر و اندیشه)؛
 ۴. «ارتقای درک سیاسی و اقتصادی» (مفهوم عدالت، مشارکت و شورا، مقابله با فساد و استبداد، احترام به حقوق انسانی، و مفهوم مسئولیت اجتماعی)؛
 ۵. «ارتقای درک معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی» (توحید و اعتقاد به وجود خداوند، توجه به مقصد انسانی و ارزش‌های اخلاقی)؛
 ۶. «تأدیب و تربیت کودک» (توجه به تربیت معنوی، تعلیم و تربیت بر اساس قرآن و سنت، و رشد فکری و عقلانی)؛
 ۷. «درک خداشناسی» (وحدت الهی، آشنایی با صفات الهی، تأثیر خداشناسی بر زندگی، و پرهیز از شرک).
- آموزش فلسفه برای کودکان بر مبنای معرفت‌شناسی اسلام، رویکردی نوین در آموزش فلسفه به کودکان است که با توجه به آموزه‌های اسلامی و ویژگی‌های رشدی و شناختی کودکان طراحی شده است. بر اساس یافته‌های پژوهش، الگوی پرورش تفکر کودک در این رویکرد، الگویی جامع و منسجم است که می‌تواند به پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه بر مبنای معرفت‌شناسی اسلام کمک کند.

منابع

- اعتصامی، حمیده و شفیع‌آبادی، عبدالله (۱۴۰۱). اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان بر رشد اخلاقی دانش‌آموزان پسر پایه ششم دبستان. *فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی*، ۱۳(۵۲)، ۲۵۵-۲۳۳.
- ایران‌شاهی، مسلم، پیرانی، ذبیح، رضایی، محمدهاشم و سیفی، محمد (۱۳۹۶). اثربخشی آموزش فلسفه‌ورزی کودکان بر اخلاق شهروندی و مؤلفه‌های آن در دانش‌آموزان دختر ابتدایی. *فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های اعتقادی - کلامی*، ۷(۱)، ۳۳۳-۳۰۵.
- برهن، میرم و خدابخشی صادق‌آبادی، فاطمه (۱۳۹۶). آموزش فلسفه برای کودکان. *مجله پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری*، ۲(۹)، ۱۰۴-۹۰.
- بهروزی نیک، سیدنورالدین و بهروزی نیک، سیدفخرالدین (۱۴۰۱). فلسفه برای کودکان و اخلاق. *دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*، ۵۲(۵)، ۱۰۱-۸۳.
- قیصری‌رمضانیان، مژگان، معصومی‌فرد، مرجان، رضایی، صادق و محمودی، مهدی (۱۴۰۲). واکاو و تبیین پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه برای کودکان بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی. *قرآن و طب*، ۸(۳)، ۱۲۹-۱۴۰.
- عناستانی، فاطمه (۱۳۹۷). پرورش رشد و تعالی در محیط‌های آموزشی. تهران: نشر فروغ سیمرخ.
- محمودی، عباس (۱۳۹۷). ارائه مدلی از برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر اساس مبانی اسلامی. هشتمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روان‌شناسی؛ آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران. تهران.
- محمدیان، بنت‌الهدی و فرقدانی، آزاده (۱۳۹۷). اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان بر ارزیابی تعارض بین والدین و خودگردانی تحصیلی. *نشریه تفکر و کودک*، ۹(۱)، ۷۲-۵۳.
- مرعشی، سیدمنصور، صفایی مقدم، مسعود و خزایی، پروین (۱۳۸۹). بررسی تأثیر اجرای برنامه آموزش فلسفه برای کودکان به روش اجتماع پژوهشی، بر رشد قضاوت اخلاقی دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی شهر اهواز. *نشریه تفکر و کودک*، ۱(۱)، ۸۳-۱۰۲.
- Işıklar, S. & Öztürk, Y. A. (2022). The effect of philosophy for children (P4C) curriculum on critical thinking through philosophical inquiry and problem solving skills. *International Journal of Contemporary Educational Research journal*, 9(1), 130-142.
- Lone, J. M. (2022). Philosophy for children. *A companion to public philosophy journal*, 14(3), 325-336.
- Termaat, A. (2023). Framing, classification, and conceptual linkages: What can interdisciplinary practice in small secondary schools contribute to the curriculum conversation?. *The Curriculum Journal*, 35(2), 145-167.